

נושא העבודה
ההגנה על צנעת הפרט

תאריך: ינואר 2017

העבודה מוגשת בחסות העמותה של

נוער שוחר משפט עברי

ההגנה על צנעת הפרט

מאת

אורן עמר

תוכן עניינים

2.....	הקדמה אישית
3.....	מבוא
4.....	גישת המשפט העברי
8.....	גישת המשפט הישראלי

- 14..... פסיקה בתחום ההגנה על צנעת הפרט (14.5.2005)
- 16..... פסיקה בתחום ההגנה על צנעת הפרט (6.5.2010)
- 17..... ספרות אקדמית
- 18..... ההשוואה בין המשפט העברי למשפט הישראלי
- 19..... סיכום העבודה בנושא ההגנה על צנעת הפרט
- 20..... רשימה ביבליוגרפית

הקדמה אישית

בחרתי בנושא ההגנה על צנעת הפרט מכיוון שהנושא מעניין אותי מאוד, בפרט מה שהכי מעניין אותי זה מהן ההגבלות ומהם העונשים הקבועים בחוק, ומתי הדבר נחשב לעבירה פלילית. שנית, מעניין אותי לחקור על מקרים שהיו בעבר, על אירועים קיצוניים בהם אנשים חדרו לפרטיותם של אנשים ולחיהם האישיים.

בחרתי בנושא זה מכיוון שלפי דעתי הפרטיות היא אחת הזכויות החשובות להן זכאי האדם. כל אדם בעולם חייב בפרטיות ובחיים לשל עצמו.

בחרתי בנושא זה כי שמעתי על כמה מקרים וסיפורים שאנשים חדרו ללא אישור לחיהם של אנשים אחרים ופגעו בצניעות ובחיי הפרטיות שלהם, והתחברתי מאוד לנושא כי אף פעם לא ידעתי מה האיסורים והגבלות, והעונשים שאוכפים את החוק.

בנוסף לכך, לנושא זה הכי התחברתי מכל הנושאים ברשימה מכיוון שאני מודעת לכך שיש המון מקרים שונים שקשורים לצנעת הפרט ולמשפט העברי בצנעת הפרט ועניין אותי לשמוע עליהם ולהרחיב עליהם.

בעבר, שמעתי על המון פסקי דין על מקרים שקשורים לפרטיות האדם ועל החדירה לפרטיות שלהם, וזה נושא שתמיד עניין אותי, כי זה נושא שיש עליו המון מחלוקות מכיוון שישנן ראיות שקבילות בבית משפט וישנן כאלה שלא, אז עניין אותי לדעת מה בסדר לעשות ומה לגמרי לא בסדר ולא קביל כראיה.

מבוא

צנעת הפרט מוגנת בסעיף 7 לחוק יסוד כבוד האדם וחירותו. במשך שנים רבות היו ויכוחים רבים ונעשו ניסיונות רבים להגדיר את הזכות לפרטיות. הקושי במציאת הגדרה מוצלחת ומוסכמת לזכות לפרטיות נעוץ בכמה ויכוחים בלתי פתורים בין משפטנים ופילוסופים שעסקו בתחום. על הסיבות לויכוחים ארחיב במשך העבודה. לפי דבריו של השופט אלון, האדם נברא בצלם האלוקים, ומשכך פגיעה בכבודו של האדם היא בעצם פגיעה בכבודו של האלוקים, ולכן, יש לכבד את חירותו, צניעותו וכבודו של האדם. מכל המקרים בהם דובר במקורות, ניתן להסיק שפגיעה בכבוד היא כל מעשה המביא אדם לידי ביזיון או בושה או מבוכה.

צנעת הפרט מגנה על זכויות רוחניות כמו הזכות להגנה על כבוד, ועל זכויות גשמיות כמו הזכות להגנה על רכוש והזכות להגנה על חיים.

במהלך העבודה, אציג את ההבדלים בין החוק הישראלי לבין ההלכות במשפט העברי. בחוק הישראלי מוצגות הזכויות של האדם, ובמשפט העברי מוצגות ההלכות שלפיהם צריך לקיים את ההגנה על צנעת הפרט.

ישנן כמה סיבות מדוע התחום של צנעת הפרט התפתח רק בדורנו, והנושא יורחב בהמשך העבודה, וכן, גם החוקים שמגנים על צנעת הפרט כמו חוק האזנת סתר, חוק הגנת הפרטיות, חוק חופש המידע וכו'.

בהלכה לא קיים המושג "צנעת הפרט" אך קיים התוכן של זה בצורה אחרת "הצנע לכת עם ה' אלוקיך".

במשפט הישראלי אדבר על הזכות החוקתית לפרטיות בכלליות, ועל הזכות החוקתית במדינת ישראל בפרט, על הזכות לפרטיות בפסיקה הישראלית, על השפעת עיגונה של הזכות לפרטיות כזכות חוקתית במישור היחסים שבין הפרטים לבין עצמם, על חופש הביטוי, על הזכות לפרטיות מול הזכות לפרסום, והזכות לפרטיות של המת.

גישת המשפט העברי

בחטא האדם הראשון, לאחר אכילת הפרי האסור, אדם וחווה הבינו שהם אינם צנועים וחיפשו עלי תאנה לכסות את גופם. תוך כדי האכילה יחד עם הדעת הם קיבלו תכונה חשובה- צניעות. עם ישראל רחמן, ביישן וגומל חסדים. הרמב"ם¹ מדבר על שלושת התכונות הללו, לפני החטא היו מושגי אמת ושקר ולאחר החטא אלו מושגי טוב ורע. כלומר, האדם לפני החטא היה בספירה אחרת- הגוף לא תפס מקום משמעותי אלא רק היה את הקשר עם הבורא ולהבין את הבריאה, זה היה דבר טבעי שהאדם לא התבייש. לאחר החטא- הגוף תפס יותר מקום ומכאן באה הצניעות, האדם היה יותר מודע לגופו וגם הגוף יצר פסולת ולכן אדם וחווה הבינו שהם צריכים לחפש כיסוי.

¹ מורה נבוכים – בפני"ג חלק ג'

מי שהולך ערום נפסל לעדות- שכן הוא אדם ללא כבוד עצמי ולכן הוא נחשב לאדם בזוי. זאת ועוד, "בגד" מלשון "בגידה"- בגד בעצמו בכך שחטא ולכן הוא צריך להתכסות ב"מעיל" מלשון "מעילה"- מעל בעצמו ובכך שיתכסה יוכל להתרכז יותר ברוח. דבר זה מתבטא גם בהלכה בכך שאדם צריך להיות צנוע בגופו, בנוסף. שולחן ערוך פוסק שאפילו בחדרי חדרים צריך להיות צנועים. דוגמא אחרת, האיסור להלבין פני אדם- אסור להפשיט בגדי אדם אחר. הכוונה פה היא לכך שצנעת הפרט נגזרת מצנעת הגוף.

המקורות אומרים שאין באמת שוויון, אמנם יש שוויון חיצוני כי לכל אחד יש אף ופה וכו', אך מבפנים כל אדם שונה וייחודי ולכן אין בסופו של דבר שוויון אמיתי. במסכת סנהדרין² ישנם סיבות למה הקב"ה ברא את האדם יחידים, הוא תבע את חותמו באדם הראשון אבל כל אדם שונה מחברו. מתוך ההלכות יש לראות איך מגנים על הפרט. בהלכה יש הבדל יסודי מאוד, החוק מדבר על זכויות, וההלכה מדברת על חובות, וכן ישנם הלכות של פגיעה בזולת כמו האיסור לקלל, איסור הלבנת פנים וכו'.

מה יחס ההלכה לצניעות האדם? האם צריך להסתגר וזה חיובי, שיפתח את צניעותו והמרחב האישי שלו? או שהמגמה היא שיהיה מעורב יותר ויצמצם את המרחב האישי שלו? האם כדאי שיהיה פתוח או סגור? ישנן 2 מגמות וצריך למצוא את שביל האמצע:

מגמת הפתיחות- האדם הוא טיפוס חברתי. אדם יכול להיות בודד גם בתוך החברה, אך הוא טיפוס חברתי מטבעו, כפי שנאמר "לא טוב היות האדם לבדו", הבדידות היא דבר מאוד קשה ולכן חשוב למנוע את הסבל הזה. יש כאן מגמה שאדם לא יסתגר יותר מדי בתוך החברה.

מגמת הסגירות- לפי רש"י, למרות שהחברה מקרבת אותך, אל תתקרב יותר מידי ותשמור גם על הפרטיות החבר שלך. זאת ועוד, החברה יכולה לדרדר אותך, ובמצב כזה האדם צריך להתרחק ולפרוש ממנה.

לפיכך, אדם הוא חברתי מטבעו ולא רק שואף לחברה אלא גם זקוק לחברה. ישנן מצוות ציבוריות כמו מערכת הכהנים, כיבוש הארץ, הקמת בתי דין וכו'. וישנן מצוות הקשורות לחברה כמו נשיאת אישה, הבאת ילדים וכו'. ישנם מספר נימוקים התומכים בצמצום החברה:

1. אדם צריך להיות יותר בודד כדי להתנתק מהחברה.

² מסכת סנהדרין – פרק ד' משנה ה'

2. אם החברה שהאדם נמצא בה היא רעה וחוטאת, הוא צריך לברוח ממנה.
3. אדם צריך לעשות חשבון נפש, דבר שעושים בהתבודדות.
4. התבודדות לעיתים מביאה גם לידי התעלות. במסילת ישרים הרמח"ל אומר "ויקר מן הכול התבודדות" מחד, עליו להתבודד כדי להתעלות. מנגד, שזה יהיה באופן זמני כי לא טוב להיות כל הזמן לבד אלא רק לשם התעלות.

החתי"ם סופר שישנם 2 דמויות- חנוך ואברהם, על חנוך נאמר "כי לקחו אלוקים". חנוך פרש מהציבור והא העלה רוחנית את עצמו באופן זה. אברהם אבינו יכול להגיע לאותה דרגת התעלות מבלי שהתבודד, לא השתלם לו התרחקות מהציבור אלא הוא קבע זמנים מסוימים להתבודד כדי לעבוד את ה' וכך איזו בין 2 האסכולות. אדם צריך להיות חלק מהציבור למרות שהוא אישית מרוכז בעבודת ה'. יכול להיות אדם שמערבב עם הבריות אך יש דברים מסוימים ששומר לעצמו ולא משתף את הציבור. ניתן לומר כי לכל אדם צריכה להיות תקופה מסוימת שבה הוא צריך להיות במעין תיבת נוח- בהתבודדות.

צניעות וקיום מצוות

האם ראוי שאדם יפרסם מצווה שעשה או יפרסם מעשיו? מחד, צניעות יתרה יכולה להביא אשם שיתבייש ולא ירצה לעשות את עבודת האלוקים. מנגד, "אם יתייהר שהוא עושה לפני הרבים" אומר הרמ"א "לא יתבייש בפני הבריות שמלעיגים עליו על עשיית ה' יתברך"³ צריך אדם שיהיה לו בטחון במצוות שעושה ויותר מכך, הבריות יסתכלו על מעשיו וירצו גם לנהוג כך כי יראו שהוא גאה במצוותיו. החפץ חיים מביא פשרה⁴- אם הוא אדם בינוני שעומד בפני גדולים- לא יתבייש להתגאות במצוותיו, אך אם הוא יכול לעשות זאת לא בפניהם- זה עדיף. אולם, לפני בינוניים שילמדו ממנו- עדיף שיעשה לפנים שילמדו לעשות כמוהו אך שיכוון זאת לשם שמיים ולא יתפאר. המקום הוא "יגיד לך ה' אהבת חסד וצא עם ה' אלוקיך" כלומר, ללכת בצנעה ולא לפרסם את המצוות ברבים. במצודת דוד נאמר שיש ללכת בצנעה ולא לפרסם. בכלליות, יש להשתדל לעשות בצנעה ולא לבוא ליד יוהרה בעיקר כשמדובר בדברים שהם מעבר לנורמה- יש להיזהר לא לעשותם בדרך גאוה. ישנם מספר טעמים:

1. לרוב החומרות יש מחיר.

³ בסימן הראשון בשולחן ערוך

⁴ הלכות שמירת הלשון- החפץ חיים

2. ההידור יכול להביא לידי גאווה לכן הגמרא אומרת שאם שואלים אותך אם אתה בקיא במסורת מסוימת אתה יכול להתחמק ולומר שאתה לא.

3. אורח חיים- אדם מקבל על עצמו צום שלא חייב בו- לא צריך לפרסם זאת כיוון שזאת יוהרה.

לעיתים יש תועלת. המתח בין שתי המגמות (הפתיחות והסגירות) עולה ביחס לצדקה- האם אדם שנותן צדקה עליו להתפאר? שולחן ערוך קובע שמותר לכתוב את שמו עליו על מנת שיהיה לו זיכרון (אדם שתורם לבית כנסת יכול לומר שהתרומה על שמו וזה לגיטימי ואפילו ראוי לעשות כי זה מדרבן אותם לתת- משאיר להם זכר).

מחילת צנעת הפרט

האיסור הדתי מסביר כמה דברים בקשר לפגיעות הדתיות. האדם נברא בצלם האלוקים ויש איסור פגיעה בכל בריאה של אלוקים. מלבד הפגיעה החברתית יש גם פגיעה דתית אם כך. את המושג "בצלם אלוקים" מוצאים בכבוד המת. אם הענשת מישהו בעונש על סקילה או תלייה על עץ אך מורידים אותו לפני שקיעת החמה כי קללת אלוקים תלוי- זה בזיון שאדם תלוי הרבה זמן ולכן יש להורידו. מחד, מקבל עונש. מאידך, לא להרבה זמן.

אנחנו לא מוצאים את הרעיון של "צלם אלוקים" בהלכות ביוש מכיוון שכתוב שאין לבייש ישן כיוון שאחר שיקום- יתבייש. ישן שתי סיבות מדוע "צלם אלוקים" לא נכלל בהלכות ביוש. ראשית, כשאדם מת זה מעורר רגשות תהיה על החיים ועל סוף האדם ולכן צריך לקבור אותו. שנית, כשאדם חי הוא יכול להגיב ולכן הפגיעה בצלם אלוקים פחות ניכרת.

ההתייחסות במקרא לשמירת סוד

בסיפור שמשון ודלילה, דלילה רצתה שיגלה את סוד כוחו- הוא אמר שהוא נזיר ומורא לא יעלה לראשו. דלילה סיפרה לבני עמה את סודו והם באו בלילה לגזוז את פאות ראשו. זה מלמד אותנו שהכול תלוי האם האישה נאמנה או לא.

אחרי סיפור בת שבע הנביא מאוד כעס על דוד. נאמר שהוא יענש ומתוך ביתו יבוא לו העונש. אבשלום בגד בו יותר מאוחר ועשה דבר מנוול מעצת אחיתופל- "ושמע כל ישראל כי הבאשת בית אביך", אתה מקיים יחסים עם הפילגשות של אביך ולכן כולם ישמעו על כך. "אתה עשית בסתר

ואני יעשה זאת לעיני כל ישראל בשמש⁵ - כלומר איים עליו שהוא שכב עם הנשים בסתר. הרב גולדנברג אמר שזה נעשה בפרהסיא אך יש אומרים שנתן אמר זאת רק לדוד ולא לכל עם ישראל.

הרמב"ם אומר שאסור לספר לאדם מה אמרו עליו מאחורי הגב. זה לא חייב להיות דברים רעים אלא כל דבר הגורם לפיתוח מריבות. כל גילוי סוד הוא למעשה רכילות. הרמב"ם התכוון שתגיד מה פלוני אומר עליך - הסיבה היא שזה נותן פתח למריבה, ולכן רכילות אסורה גם בדברים טובים כי זה יכול להרוג נפשית הרבה בישראל.

גילוי סוד של אדם - זה איסור של דרבנן או רק מידה לא טובה?

יש מספר גישות. יש האומרים שזה איסור לא מהתורה אך הנביא במשלי הרחיב את המושג - להפר את הסוד גם אסור. חייב אדם להסתיר סוד על דרך סתר משתי סיבות. ראשית, יש בגילוי סוד נזק לאדם במחשבתו. שנית, כי מגלה הסוד יצא מדרך הצניעות. אם אדם מגלה סוד אז זה מרגיל אותו לדבר בלשון הרע ומוביל אותו לרכילות של ממש. יש המפרשים שגילו הסוד פוגע בצנעת הפרט. החפץ חיים מביא את איסור גילוי הסוד ומכנה זאת "אבק רכילות".

ישנה סתירה בין המקורות. הגמרא בברכות על אורח טוב מדברת בלשון צנעה שאדם אירח יפה. הרא"ש אומר כלל, אין אדם רוצה שידעו עושרו ממנו.

גישת המשפט הישראלי

במבוא הצגתי את העובדה שבמשך שנים רבות היו ויכוחים וקשיים בהגדרה של הזכות לפרטיות, ולכך שלוש סיבות שונות.

ראשית, אין הסכמה באשר לאופי הפרטיות, יש הרואים אותה כזכות האדם ואחרים רואים אותה כמצב עניינים.

שנית, קיימת מחלוקת לגבי האופי שבו פועלת הפרטיות, יש הטוענים כי הקביעה שהאדם נהנה מפרטיות אומר שזה הגבלה לנגישות אליו, אחרים טוענים את הטענה הזאת מכיוון שהם חושבים שמשמעות הפרטיות היא שליטה שקיימת לאדם על תחומים מסוימים של חייו.

בנוסף לכך, קיים ויכוח בקשר לתוכן המושג. מצד אחד, יש את אלה האומרים שהפרטיות מסדירה את האוטונומיה האישית של האדם, שהיא לב ליבה של הגדרת הפרטיות. מצד שני, יש את אלה

⁵ שמואל ב', פרק י"א

החושבים שהפרטיות מסדירה את הגנת המידע הנוגעת לאדם והיא המרכיב העיקרי בהגדרת הזכות לפרטיות.

העובדה שלא הייתה הגדרה מדויקת לזכות לפרטיות לא מנעה מבתי המשפט לקשור לראשה כותרות כמו "הזכות המוערכת ביותר ע"י בני האדם", "התחלת כל החירויות". על הזכות לפרטיות נאמר גם כי היא "אחת החירויות המעצבות את אופיו של המשטר בישראל כמשטר דמוקרטי והיא אחת מזכויות העל המבססות את הכבוד והחירות להן זכאי האדם כאדם, כערך בפני עצמו".

אחד המאפיינים העיקריים של הזכות לפרטיות הינו הקשר העיקרי להתפתחות הזמנים. הזכות לפרטיות היא חדשה במשפט הישראלי. ההתפתחויות הטכנולוגיות של 100 השנים האחרונות, כולל התפתחות תחום העיתונות, שיטות הציתות והמעקב, הטלפון והתפתחותם של מאגרי המידע והמחשב עיצבו את הזכות ועוד ימשיכו לעצב אותה בשנים הבאות.

הזכות לפרטיות כזכות חוקתית במדינת ישראל

הזכות לפרטיות נכללת בחוק היסוד- כבוד האדם וחירותו⁶ כאחת הזכויות שעוגנו בו כזכות חוקתית. כבוד האדם וחירותו קובע כדלקמן:

- א. כל אדם זכאי לפרטיות ולצנעת חייו
- ב. אין נכנסים לרשות היחיד של אדם ללא הסכמתו
- ג. אין עורכים חיפוש ברשות היחיד של אדם, על גופו, בגופו או בכליו
- ד. אין פוגעים בסוד שיחו של אדם, בכתביו או ברשימותיו

בשנת תשמ"א (1981) נחקק חוק הגנת הפרטיות. בהמשך, קבעה הפסיקה כי הזכות לפרטיות הינה זכות יסוד שאין לפגוע בה בלא הסמכה בדין, ואשר יש להתחשב בה בפירוש הוראות דין.

לאחר עיגונה של הזכות לפרטיות במפורש בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו התייחסה הפסיקה לזכות לפרטיות כזכות בעלת מעמד חוקתי על-חוקי.

⁶ סעיף 7 לחוק היסוד כבוד האדם וחירותו

חוק הגנת הפרטיות⁷

חוק הגנת הפרטיות חוקק בעקבות המלצותיה של ועדה להגנה מפני פגיעה בצנעת הפרט בראשות יצחק כהן. סעיף 2 לחוק מגדיר סדרה של מעשים המהווים "פגיעה בפרטיות", כדלקמן:

- (1) בילוש או התחקות אחרי אדם, העלולים להטרידו, או הטרדה אחרת
- (2) האזנה האסורה על פי חוק
- (3) צילום אדם כשהוא ברשות היחיד
- (4) פרסום תצלומו של אדם ברבים בנסיבות שבהן עלול הפרסום להשפילו או לבזותו
- (5) העתקת תוכן של מכתב או כתב אחר שלא נועד לפרסום, או שימוש בתכנו, בלי רשות מאת הנמען או הכותב, והכול אם אין הכתב בעל ערך היסטורי ולא עברו חמש עשרה שנים ממועד כתיבתו
- (6) שימוש בשם אדם, בכינויו, בתמונתו או בקולו, לשם ריווח
- (7) הפרה של חובת סודיות שנקבעה בדין לגבי ענייניו הפרטיים של אדם
- (8) הפרה של חובת סודיות לגבי ענייניו הפרטיים של אדם, שנקבעה בהסכם מפורש או משתמע
- (9) שימוש בדיעה על ענייניו הפרטיים של אדם או מסירתה לאחר, שלא למטרה שלשמה נמסרה
- (10) פרסומו או מסירתו של דבר שהושג בדרך פגיעה בפרטיות
- (11) פרסומו של עניין הנוגע לצנעת חייו האישיים של אדם, או למצב בריאותו, או להתנהגותו ברשות היחיד.

חוק האזנת סתר⁸

חוק האזנת סתר קובע בסעיף 2 כעבירה פלילית האזנת סתר שלא עפ"י היתר כדין. החוק מאפשר קבלת היתר להאזנת סתר מבוקרת בנסיבות של בטחון המדינה⁹ ולמנוע עבירות וגילוי עבריינים¹⁰.

⁷ חוק הגנת הפרטיות, תשמ"א-1981

⁸ חוק האזנת סתר, תשל"ט, 1979

⁹ סעיפים 4 ו 5 לחוק האזנת סתר

¹⁰ סעיפים 6 ו 7 לחוק האזנת סתר

פקודת סדר הדין הפלילי (מעצר וחיפוש)¹¹

הפרק השלישי לפקודה מסדיר את נושא החיפוש וקובע כי חיפוש יעשה לפי צו. כמו כן תוחם החוק את סמכות החיפוש לפיו הצו. הפקודה מתירה במקרים מסוימים שקבועים בחוק חיפוש גם ללא צו.

חוק סדר הדין הפלילי (סמכויות אכיפה - חיפוש בגוף החשוד)¹²

החוק מסדיר את סוגיית החיפוש בגופו ועל גופו של חשוד, ומבדיל בין חיפוש חיצוני לפנימי. חוק זה בעקבות פסיקתו של בית המשפט העליון¹³ ובעקבות קבלת חוק יסוד כבוד האדם.

חוק זכויות החולה¹⁴

החוק מסדיר את זכויות החולה ובין השאר קובע את זכותו לפרטיות בכל שלבי הטיפול (סעיף 10) ואת שמירת המידע הנוגע לטיפול בו.

חוק חופש המידע¹⁵

חוק חופש המידע קובע כי רשות ציבורית לא תמסור מידע שגילוי מהווה פגיעה בפרטיות בחוק הגנת הפרטיות, אלא אם כן הגילוי מותר על פי דין.

הזכות לפרטיות בפסיקה הישראלית

במקרים בהם התייחסו בתי המשפט למהות הזכות ותיחומה, נקבע כי הפרטיות תקבל "משמעות בהתייחס לנסיבותיו של המקרה או ההליך בו נידונה הפגיעה בפרט¹⁶". כמו כל זכות, גם הזכות לפרטיות תאוזן מול אינטרסים אחרים. "ריסון הרשויות מפני פגיעה בפרטיות בשיח בעידן של תקשורת מודרנית אינו תמיד אפשרי, גם אם רצוי, כאשר מנגד עלול להיפגע אינטרס חיובי אחר של הציבור¹⁷".

¹¹ חוק סדר הדין הפלילי מעצר וחיפוש, תשכ"ט, 1969

¹² חוק סדר הדין הפלילי סמכויות אכיפה-מעצרים, תשנ"ו, 1996

¹³ לסקירת פסיקה זו ראו להלן בפרק הפסיקה.

¹⁴ חוק זכויות החולה, תשנ"ו, 1996

¹⁵ חוק חופש המידע, תשנ"ח, 1998

¹⁶ תמ"ש (י-ם) 6910/98 פלוני נ' פלוני, דיני משפחה א' 177

¹⁷ ב"ש (ת"א) 90868/00 חברת נטוויז'ן בע"מ נ' צבא הגנה לישראל – משטרה צבאית – חקירות – היחידה הארצית לחקירות מיוחדות, דינים מחוזי לב(9), 364.

השפעת עיגונה של הזכות לפרטיות בזכות חוקתית במישור היחסים שבין הפרט למדינה

קבילות ראיות שהושגו תוך פגיעה בפרטיות "פירות העץ המורעל"

במשך שנים שלטה במשפט הישראלי הגישה כי ראיות שהתגלו במהלך חיפוש שנעשה שלא כדין אינן פסולות מלממש ראיות קבילות בכל הליך משפטי¹⁸. לאחר כינונו של חוק היסוד החלו להישמע קריאות לפסילתן של ראיות שהושגו תוך פגיעה בזכות חוקתית¹⁹. בית המשפט פסק כי שיקול הדעת של בית המשפט לקבל ראיות שהושגו תוך פגיעה בפרטיות צריך להשתנות לאור חקיקת היסוד. כיום, קיימים בנושא זה הסדרים ברמת החקיקה הרגילה, המשאירים את שיקול הדעת הסופי לבית המשפט, מלבד בתחום האזנת סתר, שבו נקבע ככלל ראיות שהושגו בהאזנת סתר אינן קבילות, ושיקול הדעת של בית המשפט לאשרן הוגבל להליכים פליליים של פשע חמור בלבד. סעיף 32 לחוק הגנת הפרטיות²⁰ קובע שחומר שהושג תוך פגיעה בפרטיות יהיה פסול כראיה, אלא אם קיבל היתר מבית המשפט. סעיף 13 א' לחוק האזנת סתר²¹ קובע שדברים שנקלטו בדרך של האזנת סתר בניגוד להוראות חוק זה, לא יהיו קבילים בבית משפט אלא אם זה בהליך פלילי בשל עבירה או בהליך פלילי בשל פשע חמור.²²

הזכות לפרטיות אל מול הגנה על הציבור ומניעת עבריינות

ניתן לראות את האיזון שעורך בית המשפט בין הזכות לפרטיות לבין הצורך הגנה על הציבור ומניעת עבריינות שגם זכות הפרטיות אינה זכות מוחלטת ויש לאזן אותה מול אינטרסים אחרים ולכן "היקף ההגנה שתינתן לזכות לפרטיות תלוי בהתחשבות באינטרסים אחרים, לענייננו, אינטרסים הדרושים ריכוז מידע למען הלחימה בפשיעה חמורה"²³.

¹⁸ עפ"י 804/95 גרינברג נ' מדינת ישראל, פ"ד מט (4) 200, פסקה 5 לפסק דינו של השופט קדמי.

¹⁹ בש"פ 3377/97 תאופיק נ' מדינת ישראל, תק-עליון (2)97, 46; ראו אהרן ברק "הקונסטיטוציונליזציה של מערכת המשפט בעקבות חוקי היסוד והשלכותיה על המשפט הפלילי (מהותי ודיוני)", מחקרי משפט יג (תשנ"ו) 5; עמונאל גרוס "כלל פסילה חוקתי האם יש לו מקום בישראל?" משפטים ל (תשנ"ט-תש"ס) 145

²⁰ סעיף 32 לחוק הגנת הפרטיות

²¹ סעיף 13 א לחוק האזנת סתר

²² ראו גם דברים שנאמרו על סעיף זה בהצעת חוק האזנת סתר התשל"ח-1978, ה"ח 301, 305, דברי ההסבר לסעיף 11 להצעה: "נוסף על האפשרות להאשים בפלילים מי שעבר עבירה בניגוד לחוק המוצע, הוראת סעיף זה באה להבטיח כי לא תהיה נפקות לפירותיה של העבירה. אם מידע שהושג אגב האזנה בניגוד לחוק לא יוכל לשמש ראיה בבית משפט, יהיה בכך כוח רב להרתיע מפני האזנה כזאת".

²³ גדי אשד, "אזניים לכותל: האזנות סתר בעידן החדש" משפט וצבא 16 (התשס"ג), 585, 592.

הגנת הפרטיות בתחום איסוף המידע

יש להקדים ולהסביר שישנה הסכמה כללית שבנסיבות רגילות יש לכל בני האדם ציפייה לגיטימית שמידע הנוגע לחייהם לא יהיה נחלת הכלל. פירוש הדבר הוא שמידע אודות פעילויות יומיומיות וכן, מידע רפואי, כספי²⁴, משפחתי, אקדמאי ועוד, לא יהיו חשופים לעין ציבורית.

הזכות לפרטיות מול פומביות הדיון

סעיף 68 (ב) לחוק בתי המשפט²⁵, התשמ"ד 1984, אינו מגדיר את הזכות לפרטיות בעילה לסגירת הדיון בפני הציבור. מאידך, סעיף 70 (ד) לחוק מתיר לבית המשפט²⁶ לאסור פרסום לצורך מניעת פגיעה חמורה בפרטיות של צד להליך, עד או אדם אחר.

הזכות החוקתית להגנה על הפרטיות מפני חיפוש בביתו ובכליו, על גופו של האדם

לפני חקיקתו של חוק היסוד כבוד האדם וחירותו יצאה מבית המשפט העליון ההלכה שלפיה כאשר מוענקת סמכות חיפוש על גופו, או בגופו של אדם, אין בכך להתיר חדירה לגופו של אדם כגון, שאיבת תוכן הקיבה, ביצוע חוקן ובדיקת דם, שלא בהסכמתו של הנבדק. חדירה לגופו של אדם יש בה משום פגיעה חמורה בכבודו של האדם ובצנעת הפרט.

הזכות לפרטיות כבחירה

ניתן למצוא מספר התבטאויות של בית המשפט בדבר זכויות אשר נובעות מצנעת הפרט, כמו למשל הזכות להינשא, להתגרש ולהקים משפחה. תחום נוסף שבו היה שימוש בזכות לפרטיות בהקשר זה הוא בתחום זכויות החולה²⁷, מן הזכות לאוטונומיה נגזרת זכותו של החולה לחירות ההחלטה באשר לגופו, לבריאותו ולקבלת טיפול רפואי.

השפעת עיגונה של הזכות לפרטיות כזכות חוקתית במישור היחסים שבין הפרטים לבין עצמם

למעלה מעשר שנים לפני קביעת חוק היסוד כזכות חוקתית, חוק הגנת הפרטיות קבע איזונים בנוגע לזכות הפרטיות בין פרטים, תוך שהוא מגדיר רשימה מסודרת של הגנות ופטורים. לכאורה, במישור היחסים שבין הפרטים, כל פגיעה בפרטיות צריכה להיבחן לאור האיזונים בחוק הגנת הפרטיות.

²⁴ ראו למשל רות פלאטו-שנער "הכספת הבנקאית באספקלריית הזכות לפרטיות" קריית המשפט א (תשס"א), 279.

²⁵ סעיף 68 ב' לחוק בתי המשפט, תשמ"ד 1984

²⁶ סעיף 70 ד' לחוק בתי המשפט, תשמ"ד 1984

²⁷ ע"א 2781/93 דעקה נ' בית החולים "כרמל" חיפה, פ"ד נג(4) 526, 614.

הזכות לפרטיות מול חופש הביטוי

בית המשפט העליון ראה, ככלל, את הזכות לחופש הביטוי ואת הזכות לפרטיות כבעלות מעמד נורמטיבי שווה, שיש לאזן ביניהן ב"איזון אופק"²⁸. פסיקה זו אימצה את הרעיון שביטא השופט ברק בפרשת דיין כי הזכות לחופש הביטוי הנגזרת מכבוד האדם והזכות לפרטיות הן זכויות חוקתיות, ואין האחת עדיפה על פני האחרת.

הזכות לפרטיות מול הזכות לפרסום

לפי וורן וברנדייס, באחד המאמרים המשפטיים המשפיעים ביותר בתולדות המשפט האמריקאי, הזכות לפרטיות היא "הזכות להיעזב לנפשך", הידוען רוצה ששמו יוביל במסעות פרסום, שהציבור יתעניין בו ובדבריו, הכול כנגד תשלום תמורה נאותה.

הזכות לפרטיות של המת

בפרשת המנוח גרשון²⁹, הכיר בית המשפט בזכות לפרטיות של המת, וקבע כי לא ניתן לחשוף את תיקו הרפואי של המנוח מהטעם שהדבר פוגע בזכותו לפרטיות של הנפטר. בפרשה אחרת, קבע בית המשפט העליון כי זכות הפרטיות האמורה אינה עוזבת מהעולם יחד עם בעל הזכות, והיא ממשיכה להיות מוגנת גם אחרי מותו. אלא שבמקומו של בעל הזכות ה"מקורי", שעם מותו אינו כשר עוד לזכויות, באים יורשיו תחתיו כבעלי אותה זכות שהייתה למורישם³⁰.

פסיקה בתחום ההגנה על צנעת הפרט (14.5.2005)³¹

בפני: כבוד הנשיא א' ברק, כבוד השופטת מ' נאור, כבוד השופטת ע' ארבל.

העותרת: פלונית.

המשיבים: בית הדין הרבני הגדול, בית הדין הרבני הגדול בירושלים, פלוני, היועץ המשפטי לממשלה.

בעל ואישה חיים בפירוד. הבעל הגיש תביעת גירושין נגד האישה בבית דין רבני. האישה מתנגדת לגירושין. להוכחת עילתו, מצגי הבעל תמונות בהן נראית אשתו מקיימת יחסי מין

²⁸ דברי בית המשפט ד"נ 9/83 בית הדין הצבאי לערעורים ואח' נ' ועקנין

²⁹ המ' (י-ם) 938/96 עיזבון המנוח לביא נ' לביא, תיק-מחוזי 96-2)

³⁰ ע"א 1917/92 סקולר נ' ג'רבי, פ"ד מז-5) 764.

³¹ בג"ץ 6650/04 פלוני נ' בית הדין הרבני האזורי בנתניה

עם אחר. את התמונות הוא צילם שעה שהוא נכנס עם שני אחרים לדירה המשותפת בה התגוררה האישה בלבד, בלא ידיעתה והסכמתה.

מידע כללי על התיק והצדדים בו

העותרת והמשיב נשואים וגרים בבית משותף. המשיב עזב את הבית, הוא ביסס את בקשתו על בסיס הטענה שאשתו קשרה קשר רומנטי עם אחר. הוא הציג תמונות בהן האישה נראית בחברת זר. העותרת סירבה להתגרש והכחישה את העובדות על סמך הטענה שהראיות הנ"ל הושגו בדרך של פגיעה בפרטיות, והן פסולות לשמש כראיה. בית הדין קבע שהזוג צריך להתגרש והם צריכים להגיע להסדר מוסכם. הזוג לא הגיע להסכם, ובית הדין הרבני המשיך לדון בנושא והמשיב ביקש להציג תמונות חדשות. בעדותו, מספר המשיב שהגיע בשעות הלילה עם שני חבריו והם שמעו מהמרתף רעש בוקע, הם ראו את האישה מקיימת יחסי מין, הם צילמו אותה והלכו.

פסק דינו של בית הדין הרבני האזורי

בית הדין קבע שהעותרת חייבת לקבל גט לאלתר. נקבע כי התמונות קבילות גם אם הושגו תוך פגיעה בפרטיות העותרת זאת משום שלמשיב עומדות שתי הגנות קבועות שהן החובה לגרש אישה נואפת לפי הדין בתורה, והשנייה שהפגיעה בפרטיות נעשתה לשם הגנה על עניין אישי כשר של הפוגע.

פסק דינו של בית הדין הרבני הגדול

העותרת הגישה ערעור שנדחה. הסיבה לדחייה היא שהעותרת צולמה בבית שמשותף לשניהם, המשיב לא התפרץ אלא מצא אותה שם וזהו אינו מקום שמהווה רשות היחיד.

העתירה והתשובה

לא נמצאו תהליכי גישור וניתן צו ביניים המתלה את ההליכים בבתי הדין הרבניים. למשיב ניתנת הגנה עפ"י חוק הגנת הפרטיות והחומר שהושג אינו פסול מלשמש ראיה.

התוצאה עפ"י הנשיא ברק

התוצאה הינה שהצו על תנאי הופך למוחלט, פסק הדין של בתי הדין הרבניים- האזורי והגדול, מתבטלים. התיק מוחזר לבית הדין האזורי על מנת להמשיך במסגרת הנורמטיבית.

-השופטת מ' נאור- מסכימה.

-השופטת ע' ארבל- מצטרפת לדבריו של השופט ברק.

פסיקה בתחום ההגנה על צנעת הפרט (6.5.2010)³²

בפני: כבוד השופטת א' פרוקצ'יה, כבוד השופט א' רובינשטיין, כבוד השופט ס' ג'ובראן.

העותר: בנימין צוויג.

המשיבים: שר הבריאות- ח"כ יעקב בן יזדי, מנכ"ל משרד הבריאות- פרופסור אבי ישראל, היועץ המשפטי לממשלה.

העתירה להדחת מנהל בית החולים "אסותא" על רקע פרשה של הצבת מצלמה בחדר ההלבשה במכון למיפוי לב, דינה להידחות על הסף. הפגיעה בפרטיות נגרמה עקב יישום לא נכון של הנחיות מנהל בית החולים להתמודד עם בעיית גניבת רכוש.

לטענת העותר, נודעה לו העובדה שבית החולים הציב מצלמה בחדר ההלבשה של המכון שצילמה את עובדי המכון ולקוחותיו מחליפים בגדים, מתכנית תחקירים ששודרה בטלוויזיה, וזוהי הפרה בוטה של חוק הגנת הפרטיות וחוק זכויות החולה. בקשת העותר היא להדיח את מנהל בית החולים.

טענות הצדדים

העותר טוען שזוהי הפרה גסה של חוק הגנת הפרטיות³³ וחוק זכויות החולה³⁴. המשיבים טוענים מספר טענות. ראשית, נעשה אי מיצוי הליכים, לא היה זמן להגיב לפנייתו של העותר. שנית, הדחה של מנהל היא צעד קיצוני מידי. בנוסף, העותר לא צירף את המנהל בית החולים כמשיבים ואין לקבוע דין מבלי לשמוע את טענותיהם מכיוון שגם הם יכולים להיפגע.

דין והכרעה

לפי השופטת א' פרוקצ'יה, דין העתירה להידחות על הסף. היא מצדיקה את החלטה לפי מספר טענות.

ראשית, העתירה הייתה מוקדמת באופן מובהק והעותר לא חיכה לתשובת בית החולים.

שנית, העותר לא מיצה את הסעד החלופי המוגדר לחוק סדר הדין הפלילי³⁵ ונמנע מלפנות בערר לפרקליטות המדינה על ההחלטה לסגור את תיק החקירה.

³² בג"ץ 9843/07 בנימין צוויג נ' שר הבריאות- ח"כ יעקב בן יזדי

³³ ס' 7 לחוק יסוד כבוד האדם וחירותו לחוק הגנת הפרטיות, התשמ"א-1984.

³⁴ ס' 1 לחוק זכויות החולה, התשנ"ו-1966.

³⁵ ס' 1 לחוק סדר הדין הפלילי, התשמ"ב-1982.

בנוסף, אין להיענות לעתירה מכיוון שבעלי הדין שעלולים להיפגע לא נמצאים בדיון.

זאת ועוד, המצלמות לא הוצבו בפגיעה ישירה לעותר, אלא כדי להגן על המטופלים מפני גניבות, מיד כשהתגלתה התקלה היא הוסרה, וכתוצאה מכך, הפגיעה הייתה מצומצמת.

-השופט א' רובינשטיין- מסכים.

-השופט ס' גיוראן- מסכים.

ספרות אקדמית

"על כבוד של כל אדם באשר הוא אדם" / אהרון ברק

הזכות לכבוד האדם הוכרה בהיבטים מסוימים, עוד בטרם כונן חוק היסוד- כבוד האדם וחירותו. כבוד האדם ועמו הזכויות האחרות הכלולות בחוק היסוד, הועלו לדרגה חוקתית³⁶. חוק של הכנסת אינו יכול לפגוע בזכות לכבוד האדם, אלא אם כן, החוק הולם את ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, ופגיעתו בכבוד האדם אינה עולה על הנדרש, הפגיעה אפילו תהיה חוקית, רק אם היא מידתית³⁷.

סיפור החיים של הפרט עשוי לפגוע באינטרסים של הכלל, מכאן התפיסה שהזכות החוקתית אינה זכות מוחלטת אלא יחסית, וניתנת להגבלה מידתית.

ההגנה על הפרט מבטיחה לו זכות לקיום יחסי משפחה ומגנה עליו מפני אחריות ללא אשמה, ושליטה על מידע הנוגע לו.

³⁶ ע"א 6821/93 בנק מזרחי מאוחד נ' מגדל כפר שיתופי פ"ד מט (4) 211 (1995)

³⁷ ס' 8 לחוק יסוד כבוד האדם וחירותו

הזכות לכבוד האדם כוללת בחובה של היבטים של שוויון הקשורים בקשר הדוק לכבוד האדם, על כן הפלייה על בסיס מין, נטייה מינית, צבע עור וגזע פוגעת בכבוד האדם, הזכות לכבוד האדם כוללת את הזכות לחיי משפחה, הזכות לזוגיות, הזכות להורות, הזכות ליציאה מהמשפחה והכניסה אליה, הזכות לעבודה וכו'.

על הזכות החוקתית לכבוד האדם של הלהט"ב – לכל אדם ישנה הזכות לשנות את מינו, כל אדם המשתייך לקהילת הלהט"ב זכאי לכבוד האדם לעניין זכויות אזרחיות וחברתיות במידה חוקתית, אלא אם כן היא מידתית. כך למשל, אין לקהילת הלהט"ב את הזכות לנישואין.

פיתרון הבעיה שמוכיחה את ההוראה שאין לפגוע בדין הישן ונשלל כוחו של בית המשפט לבטל דין ישן היא בידי המחוקק. חוק יסוד כבוד האדם וחירותו קובע כי "כל רשות מרשויות השלטון חייבת לכבד את הזכות שלפי חוק יסוד זה"³⁸, והיא נוגעת גם לרשות המחוקקת. חובתו של המחוקק היא לקבוע דין חדש ומידתי שאינו מגשים את היקפה של הזכות לכבוד האדם

ההשוואה בין המשפט העברי למשפט הישראלי

מתוך ההלכות יש לראות איך מגנים על הפרט. בהלכה יש הבדל יסודי מאוד. החוק מדבר על הזכויות שמגיעות לאדם כמו הזכות שלא יאזינו לשיחות שלו, הזכות שלא יצלמו אותו, שלא יבלשו אחריו, שלא יעתיקו מכתב שלו וכו'.

לעומת זאת, המשפט העברי מדבר על איסורים, חוקים שאסור לעבור עליהם כמו איסור לשון הרע, איסור הלבנת פנים, איסור לקלל, איסור גניבת דברים.

יחס ההלכה לצניעות האדם הוא שביל האמצע בין מגמת הפתיחות למגמת הסגירות, כאשר מגמת הפתיחות מצביעה על הפרט כחלק מחברה שיכול להיות בודד גם בתוכה, ומגמת הסגירות מצביעה על הפרט שצריך לשמור על צניעותו בתוך החברה ולא להתקרב יותר מידי בכדי לשמור על צניעותו.

לעומת זאת, המשפט הישראלי מתייחס לחוק ההגנה על צנעת הפרט כ"זכות המוערכת ביותר ע"י בני האדם". ההגנה על צנעת הפרט במשפט הישראלי מתבטאת בדרכים שונות שנוצרו בעקבות התפתחות הטכנולוגיה כמו העיתונות, הטלפון, המחשב, שיטת הציתות וכו', ולכן, ההגנה על צנעת הפרט היא די חדשה במשפט הישראלי במאה השנים האחרונות, מכיוון שהרבה ממנה תלוי בהתפתחות הטכנולוגיה.

³⁸ ס' 11 לחוק היסוד כבוד האדם וחירותו

מאידיך, המשפט העברי מציג את ההלכות שלפיהן יש להתנהג ומי שלא מקיים את אותן הלכות, נחשב לחוטא.

בחוק מוצגות הזכויות שמגיעות לאדם ואת המעשים שאסור לאחרים לעשות לו, ובמשפט העברי מוצגים האיסורים שאסור לאדם עצמו לעשות.

לסיכום, ההשוואה בין ההלכה לחוק מתבטאת בדרכי היישום שלה וביחס המשפט העברי או הישראלי להגנה על צנעת הפרט.

סיכום העבודה בנושא ההגנה על צנעת הפרט

העבודה שלי עסקה בהגנה על צנעת הפרט שהוא סעיף 7 לחוק היסוד כבוד האדם וחירותו.

בעבודה דיברתי על התפתחות צנעת הפרט במשפט העברי מהמקורות התנ"כיים הקדומים ביותר- אדם וחווה, ועד לפרשנים כמו רש"י, הרב חפץ חיים וכו'.

במשפט העברי דיברתי על ההתייחסות במקרא לשמירת סוד, לכניסה של בית של אחר, מחילת צנעת הפרט וצניעות וקיום מצוות. הסברתי איך על הנושאים הנ"ל קשורים להגנה על צנעת הפרט.

במשפט הישראלי הצגתי את הזכות לפרטיות במדינת ישראל ומה כלול בתוכה, הראתי מה כלול בחקיקה הישראלית כמו חוק הגנת הפרטיות, חוק האזנת סתר, פקודת סדר הדין הפלילי וכו'.

כמו כן, הצגתי את השפעת עיגונה של הזכות לפרטיות כזכות חוקתית במישור היחסים שבין הפרט למדינה, וכן, שבין הפרטים לבין עצמם.

בנוסף, הצגתי שני פסקי דין מרכזיים. האחד, מדבר על זוג נשוי אשר חיים בפירוד, האישה בגדה בבעלה ובעלה צילם אותה עם גבר אחר. הדיון התנהל על כך שהאישה לא רצתה להתגרש, וכן, טענה לזכות ההגנה על הפרטיות מכיוון שצילם אותה ללא רשותה.

פסק הדין השני מדבר על בן אדם שהגיש עתירה נגד בית חולים "אסותא" בטענה שהוצבו מצלמות במכון למיפוי לב, בחדרי ההלבשה, ועל כן, הייתה פגיעה בחוק הגנת הפרטיות של העובדים ולקוחותיהם.

זאת ועוד, שהצגתי מאמר מפיו של אהרון ברק אשר מציג את זכויותיהם של קהילת הלהט"ב ואין ההגנה על פרטיותם ובחירותם לקיים את חייו לפי רצונו ובקשתו, שכן, לחיות את חייו לפי קיום הזכות לזוגיות ולחיי משפחה.

ערכתי השוואה בין המשפט הישראלי לבין המשפט העברי והראתי שבמשפט הישראלי קיימות הזכויות של האדם, ומאידך, במשפט העברי קיימות הלכות- איסורים שעל האדם אין לעבור אותם. הזכרתי את העובדה שההגנה על צנעת הפרט היא תופעה וחקיקה חדשה יחסית למאה השנים האחרונות בגלל שהיא תלויה בהתפתחות הטכנולוגית.

רשימה ביבליוגרפית

חקיקה

חוק סדר הדין הפלילי- מעצר וחיפוש- תשכ"ט, 1969

חוק האזנת סתר- תשל"ט, 1979

חוק הגנת הפרטיות- תשמ"א, 1981

חוק סדר הדין הפלילי- סמכויות אכיפה- מעצרים- תשנ"ו 1996

חוק זכויות החולה- תשנ"ו 1996

חוק חופש המידע- תשנ"ח 1998

פסקי דין

בג"צ

ע"א 1917/92 סקולר נ' ג'רבי פ"ד מז (5) 764

ע"א 6821/93 בנק מזרחי מאוחד נ' מגדל כפר שיתופי פ"ד מט (4) 211

ע"א 2781/93 דעקה נ' בית החולים "כרמל", חיפה, פ"ד נג (4) 526, 614

ע"א 6650/04 פלוני נ' בית הדין הרבני האזורי בנתניה

ע"א 9843/07 בנימין צוויג נ' שר הבריאות- ח"כ יעקב בן יזדי

ע"פ

ד"נ 9/83 בית הדין הצבאי לערעורים ואח' נ' וענקנין

ע"פ 804/95 גרינברג נ' מדינת ישראל, פ"ד מט (4) 200

המ' (י-ם) 938/96 עיזבון המנוח לביא נ' לביא, תיק מחוזי 96 (2)

בש"פ 3377/97 תאופיק נ' מדינת ישראל, תיק עליון 97 (2), 46

תמ"ש 6910/98 (י-ם) פלוני נ' פלוני, דיני המשפחה א' 177

ב"ש 90868/00 חברת נטויז'ן בע"מ נ' צבא הגנה לישראל- משטרה צבאית – חקירות היחידה

הארצית לחקירות מיוחדות

ספרות ומחקר

ספרים

אהרן ברק "הקונסטיטוציונליזציה של מערכת המשפט בעקבות חוקי היסוד והשלכותיה על המשפט

הפילי (מהותי ודיוני)", מחקרי משפט יג (תשנ"ו) 5.

עמונאל גרוס "כלל פסילה חוקתי האם יש לו מקום בישראל?" משפטים ל (תשנ"ט-תש"ס) 145.

מאמרים

אהרון ברק- זכויות הקהילה הגאה בישראל "על כבוד של אדם באשר הוא אדם" (2016)

משפט עברי

ספרות הפסיקה

רמב"ם, מורה נבוכים- בפנ"ג, פרק ג'

מסכת סנהדרין- פרק ד', משנה ה'

הרמ"א- סימן ראשון בשולחן ערוך

החפץ חיים- הלכות שמירת הלשון

